

เอกสารสืบเนื่องจากงานประชุมวิชาการ

(Proceedings)

การประชุมสามัญประจำปี 2565

(Annual Society Conference)

ในหัวข้อ “ปรัชญาการเมือง”

โดย สมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทย
(Philosophy and Religion Society of Thailand)

ไทย ระหว่างวันศุกร์ที่ 16 – วันอาทิตย์ที่ 18 ธันวาคม 2565

ห้อง Deepak Jain Hall อาคารศศนิเวศน์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
1 “การคิดนอกกรอบและญาณทัศน์” ชัชชัย คุ่มทวีพร	1 - 21
2 “อุดมการณ์ชาตินิยมที่ส่งผลต่อระบบการจัดการศึกษาไทย” กิตติวินท์ เดชชนวนากร	22 - 33
3 “แนวความคิดการจัดกิจกรรมบูรณาการ “การละเล่นพื้นบ้านสู่หลักปรัชญาการดำเนินชีวิต” สำหรับเด็กปฐมวัย” พิชญภา ตรีวงษ์	34 - 41
4 “หลักการจัดการศึกษาสำหรับเด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษตามปรัชญาการศึกษา ปฐมวัย” เตือนใจ ผางคำ	42 - 52
5 “หลักปรัถนนิยมตามแนวคิดพุทธศาสนาในฐานะค่านิยมองค์กร” นันทน์กมล หนองบัว	53 - 64
6 “อริยชา: ในฐานะปริมณฑลแห่งการปลดปล่อย” ณัฐวุฒิ ตติเวชกุล	65 - 78

กิตติ

อุดมการณ์ชาตินิยมที่ส่งผลต่อระบบการจัดการศึกษาไทย Nationalist Ideology Affecting the Thai Education System

กิตติวิทย์ เดชชนวนาร³

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้อภิปรายในเชิงปรัชญาโดยสังเขป เริ่มจากแนวคิดชาตินิยม ลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และการศึกษากระแสหลักที่ส่งผลต่อระบบการจัดการศึกษาไทย ซึ่งแนวคิดชาตินิยมและการศึกษากระแสหลักดังกล่าว มักถูกสอดแทรกไว้ในเนื้อหาของแบบเรียน เพื่อให้ผู้เรียนตระหนักรู้และสำนึกในความเป็นไทยในแบบเดียวกันทั้งหมด ซึ่งรัฐและกระทรวงศึกษาธิการพยายามตอกย้ำความเป็นชาติไทยให้กับประชาชน โดยให้เข้าไปอยู่เป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษา ทั้งนี้ผลของการสร้างความเป็นรัฐชาติที่ว่าการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันนี้ ก็ส่งผลให้เกิดการแบ่งแยกเชื้อชาติทางชาติพันธุ์ และหลายครั้งก็นำไปสู่ความขัดแย้งทางชาติพันธุ์อีกด้วย ดังนั้นแนวคิดชาตินิยมและการศึกษากระแสหลักจึงเป็นการตอบสนองความจำเป็นของรัฐที่พยายามส่งเสริมการสร้างรัฐไทยสมัยใหม่ ผ่านการจัดการศึกษาที่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ ที่ล้วนเป็นไปเพื่อเน้นย้ำให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของความเป็นไทย โดยมุ่งเน้นทำให้ทุกกลุ่มชาติพันธุ์ในไทยเกิดความภาคภูมิใจความเป็นไทย ที่ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่พยายามปลูกฝังให้กับคนไทยมาเป็นระยะเวลานาน เพราะเป็นการย้ำเตือนและหล่อหลอมให้คนทุกกลุ่มชาติพันธุ์ในชาติเกิดความรัก ความภาคภูมิใจ และความหวงแหนในความเป็นชาติไทย

คำสำคัญ: การศึกษากระแสหลัก; อุดมการณ์ชาตินิยม; หลักสูตรแฝง; ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

Abstract

This academic paper discusses a philosophical brief, which begins with the idea of nationalism, and mainstream education that have an impact on the Thai educational system are all covered in this scholarly article. These concepts are frequently incorporated into textbook content to help students understand that they are all Thai in the same manner, by enabling them to participate in the educational system, the government and the Ministry of Education work to strengthen the peoples' sense of Thai nationality. Building a nation-state has the unfortunate side effect of dividing ethnic groups and, occasionally, sparking inter-ethnic violence. Therefore, nationalism and mainstream education are in reaction to the state's need to encourage the development of a modern Thai state. By providing education that is under its control, it aims to emphasize to students the significance of Thainess. This is because it reinforces and shapes individuals from all ethnic groups in the country to love, pride in, and appreciate their Thai nationality, by concentrating on making all ethnic groups in Thailand proud of being Thai, which is an ideology that has been taught in Thai people for a long time.

Keywords: Mainstream Education; Nationalist Ideology; Hidden Curriculum; Power Relations

³ อาจารย์, กลุ่มวิชาพื้นฐานการศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์

Lecturer, Dr. General Education Course, Faculty of Education, Phetchabun Rajabhat University

E-mail: kittiwin.dhe@pcru.ac.th

บทนำ

เมื่อมีความคิดใหม่ ๆ จากภายนอกจากตะวันตกเข้ามาในสังคมไทย ที่เข้ามาสวมทับกับกรอบความคิด (framework) เดิมที่อยู่ภายในของสังคมไทยซึ่งเป็นกรอบของจารีต ชาตินิยมไทยก็มีลักษณะของการสวมทับอยู่บนกรอบความคิดเดิมไม่น้อย ยิ่งส่งผลให้ “ชาตินิยมไทย” มีรูปลักษณะที่เป็นแบบของกรอบความคิดภายในของสังคมไทยเอง สิ่งที่แสดงประกบกันคือลักษณะอำนาจของรัฐไทยที่ไม่มีโลกทัศน์แบบก้าวหน้า หากแต่จะเป็นอนุรักษ์นิยมและเป็นปฏิกิริยาต่อความเปลี่ยนแปลงอันเชี่ยวกราก ย่อมส่งผลให้ “ชาตินิยม” ไทยประสบกับปัญหาในการปรับตัวในยุคปัจจุบัน ซึ่งในงานศึกษาเรื่อง “10 ปัญญาชนสยาม” ของ สายชล สัตยานุรักษ์ (2557) ได้ทำการศึกษาถึง 10 ปัญญาชน ซึ่งเป็นผู้ทรงอิทธิพลทางความคิดสูงสุดในสังคมไทย ที่สร้างความรู้และความคิดที่มีพลังในการอธิบาย สามารถโต้ตอบกับกระแสความคิดอื่น ๆ ที่มาจากภายนอก ทำให้ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่ได้รับการนิยามขึ้นกลายเป็นวิถีคิดของคนไทย ทั้งเป็นอุดมการณ์ของชนชั้นสูงและชนชั้นกลางไทยตราบนานถึงปัจจุบัน แต่ทว่าปัญญาชนเหล่านี้ไม่ได้อยู่อย่างเป็นอิสระ กลับต้องมีโครงสร้างทางอำนาจรัฐที่มากำกับไว้อยู่ ดังนั้นการทำความเข้าใจสภาพการณ์ของรัฐในแต่ละช่วงเวลาจะเป็นการมองถึงเหตุผลและความเป็นไปได้ที่ไม่จำกัดเฉพาะแต่ปัญญาชนเหล่านั้น แต่เป็นคนที่อยู่ร่วมในชุมชนเดียวกันจะพอลจินตนาการถึง

ดังนั้น การก่อรูปของชาตินิยมไทยจะมีหลักการสำคัญ คือการส่งเสริมความรู้สึชาตินิยมในหมู่คนไทย ผลของการดำเนินนโยบายชาตินิยมในช่วงเวลาดังกล่าวที่ผ่านมา ทำให้ประเทศมีการเปลี่ยนแปลงในทางการเมืองและเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว และได้กลายเป็นพื้นฐานของการดำเนินนโยบายต่อต้านภัยคุกคามต่าง ๆ ที่จะบ่อนทำลายความมั่นคงต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ กระทั่งปัจจุบัน นั่นคือ

1) สมบูรณาญาสิทธิราชย์ การปกครองที่เน้นความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ เป็นลักษณะร่วมที่มีอยู่แต่ดั้งเดิมในภูมิภาคแถบนี้ ความสำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นแหล่งที่มาของทรัพยากรทางเศรษฐกิจ การแผ่อิทธิพลไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ ทำให้สามารถการเกณฑ์แรงงาน และการเรียกเกณฑ์ส่วยจากหัวเมือง เพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นให้เกิดแก่อาณาจักร การรับรู้ทางชาติพันธุ์เป็นเครื่องมือหนึ่งของการปกครองที่มีมาก่อนจะใช้วิธีการรวมศูนย์อำนาจแบบสมัยใหม่ ผู้ปกครองก็ยังตระหนักดีว่า ในอาณาเขตดินแดนของตนประกอบไปด้วยชาติพันธุ์ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก มีการติดต่อระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งแสดงสถานะความสำคัญของผู้คนแต่ละกลุ่มมานาน ก่อนที่จะกลายเป็นคนขายขอบตามพลังอำนาจการจัดการของรัฐที่เน้นด้านการหลอมรวมกันทางผู้คนมากไปกว่าจะปล่อยให้อยู่กันตามอิสระดังเช่นที่เคยเป็นมา

รัฐสมัยใหม่ของสยาม / ไทย คือการแปลงร่างรัฐที่ควบคุมคนและทรัพยากรมาเป็นรับที่วางอยู่บนโครงสร้างที่ชัดเจน กระบวนการแปลงร่างนี้อาศัยกระบวนการ 2 ด้านควบคู่กัน กระบวนการแรก คือผนวกประเทศราชเดิมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองแบบ “เทศาภิบาล” การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองซึ่งเริ่มตั้งแต่ประมาณปลายทศวรรษ 2420 แต่ประกาศเป็นทางการเมื่อ ร.ศ.111 (2435) กระบวนการที่สอง คือการที่กำหนดจากเบื้องบนหรือชนชั้นปกครอง ดังตัวอย่างเช่นสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เมื่ออำนาจของผู้ปกครองมีมากยิ่งขึ้นตามอำนาจรัฐที่แผ่ขยายไปถึง อันเป็นเหตุให้เกิดการสร้างอุดมการณ์ความคิดที่จะเป็นพื้นฐานการรองรับของรัฐรูปแบบใหม่

เทคโนโลยีความเร็วของรถไฟ การเดินทางดังกล่าวได้สร้างรัฐขึ้น ผลการศึกษาพบว่าความร่วมมืออำนาจอย่างมีประสิทธิภาพเป็นเพราะรัฐตระหนักถึงความสำคัญของความเร็ว โดยเริ่มจากแยกการสื่อสารออกจากการคมนาคม และเชื่อมต่อกรุงเทพฯ เข้ากับส่วนภูมิภาคด้วยทางรถไฟ ความเร็วของรถไฟกลายต้นทุนทางการเมืองของรัฐบาลและทำให้ต้นทุนการขนส่งระหว่างกรุงเทพฯ กับพื้นที่ห่างไกลต่ำลง ผลจากการรวมศูนย์อำนาจของรัฐได้ทำให้กรุงเทพฯ กลายเป็นศูนย์กลางการคมนาคมสมัยใหม่ด้วยเช่นกัน แต่จากด้านการบริหารราชการของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้รวบอำนาจในมือกลุ่มเจ้า ไม่เปิดโอกาสแก่สามัญชนที่มีความรู้ความสามารถในระบบราชการเข้าถึงได้อย่างเท่าเทียมจากอภิสิทธิ์ทางชนชั้นตระกูล

ชาตินิยมทางการเมือง (official nationalism) คือตัวอย่างของชาตินิยมที่ศูนย์กลางอำนาจใช้เป็นแนวขับเคลื่อนประเทศ ขึ้นอยู่กับการให้ความหมายว่าสิ่งใดที่อุดมการณ์หลักที่ชาตินั้นควรจะมียึดถือเป็นแนวทางของประเทศ สำหรับกรณีจักรวรรดิรัสเซียมีผู้เสนอว่าต้องวางอยู่บนพื้นฐานของหลักการสามประการได้แก่ ระเบียบอัตตาธิปไตย (autocracy) การยึดมั่นในจารีตทางศาสนาคริสต์นิกายออร์ทอดอกซ์ (orthodoxy) และความเป็นชาติ (nationality – nationalnost) นั่นคือต้นกำเนิด

ของนโยบายกระบวนการทำให้เป็นรัสเซีย (russification) อันเป็นนโยบายของจักรวรรดิอย่างเป็นทางการ ทั้งนี้การเคลื่อนไหวชาตินิยมจะเน้นเฉพาะกลุ่มคนที่มีการศึกษาและอยู่ในเขตเมือง

ประสบการณ์ที่เผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมของสยามส่งผลกระทบต่อชาตินิยมที่กำลังก่อร่างขึ้นมา จนเกิดเป็นชาตินิยมทางการเมืองขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 นั่นคือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยที่ความคิดเรื่องชาติแตกต่างไปจากตะวันตกเมื่อนำมารวมกับศาสนากับพระมหากษัตริย์แล้ว จะแสดงให้เห็นว่าวางอยู่บนกรอบของขนบธรรมเนียมตามแบบจารีตที่เน้นศีลธรรม ยิ่งไปกว่านั้นคำว่า “ชาติ” ยังใช้คู่กับคำว่า “ชาติบ้านเมือง” “ชาติตระกูล” ได้อีก อันเป็นการแบ่งลำดับขั้นต่ำสูงในสังคมไทย รัชกาลที่ 6 สวมบทบาทเป็นนักชาตินิยมคนแรกก็ได้กล่าวถึงการจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ก็คือการเป็นคนไทยหรือการใช้ภาษาไทย ก็แสดงว่าเป็นคนไทย ไม่ได้กล่าวถึงความเป็นชนชาติที่แตกต่างกัน

เรื่อง “ชาติ” ได้ชี้ถึงปัญหาของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่าได้จัดแบ่งคนตามสถานะชาติกำเนิด พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์ประธาน ในขณะที่ประชาชนสามัญเป็นเพียงคนที่ไม่มียศมีเสียงตามรูปแบบการปกครองดังกล่าว ความมั่นคงขององค์พระมหากษัตริย์คือความมั่นคงของประเทศ แม้ว่าในปี พ.ศ. 2470 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจะได้เสนอความเห็นสามประการที่เป็นคุณธรรมของคนไทยคือ ความจงรักภักดีในอิสรภาพของชาติ ความปราศจากวิหิงสา และความฉลาดในการประสานประโยชน์ กลับไม่ได้กล่าวถึงความเท่าเทียมกันในหมู่ประชาชน

2) ชาตินิยมยุคจอมพล ป.พิบูลสงคราม ในช่วงปลายระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เกิดจากกระแสชาตินิยมที่เกิดในหมู่ข้าราชการ คนชั้นกลาง มีอาทิจนดูความเสื่อมถอยลงของประเทศชาติบ้านเมือง วิฤทธิเศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้เกิดการลุกฮือชาตินิยมออก รัฐบาลในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้แก้ไขปัญหานี้ไม่ได้เป็นไปตามความต้องการของประชาชน จนกระทั่งเกิดความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองจนเป็นผลสำเร็จเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 โดยกลุ่มทหารและพลเรือนชื่อคณะราษฎร อันเป็นเรื่องของชาตินิยมกระแสแรกที่มิใช่ชาตินิยมกระแสหลักที่พวกเจ้านายชนชั้นสูงยึดถือ ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้มีการเปลี่ยนหลักยึดจากองค์พระมหากษัตริย์มาเป็นชาติ จึงเรียกว่าเป็นช่วงเวลาของการสร้างชาตินิยม คณะราษฎรได้ประกาศหลักหกประการ ได้แก่ เอกราช ปลอดภัย เศรษฐกิจ เสมอภาค เสรีภาพ การศึกษา โดยเริ่มดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยมที่ส่งเสริมการผลิตภายในประเทศ กีดกันการแข่งขันจากชาวต่างชาติ กระแสปลุกเร้าเรื่องชาตินิยมขึ้นมาถึงจุดสูงสุดเมื่อจอมพล ป.พิบูลสงคราม ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อปี พ.ศ. 2481 มีการเปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามเป็นไทย ในปี พ.ศ. 2482 รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ออกประกาศรื้อฟื้นที่เรียกร้องให้ประชาชนทำตาม อาทิเช่น การแต่งกาย การห้ามเคี้ยวหมาก การบังคับใช้ร้องเพลงชาติซึ่งแต่งขึ้นใหม่ เน้นการรวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย โดยกำหนดให้วันที่ 24 มิถุนายนของทุกปีเป็นวันชาติ ทำให้เกิดเพลงวันชาติ 24 มิถุนายน แต่งขึ้นโดย มนต์รี ตราโมท เมื่อปี พ.ศ. 2483 ซึ่งเนื้อหาของเพลงดังกล่าวได้กล่าวถึงชาติที่ไม่ยอมจะให้เสียได้

นอกเหนือจากนี้ หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อ “ลัทธิชาตินิยม” มีการเน้นเชื้อชาติไทย ในแง่ของกลุ่มคนที่สืบสายเลือดกันมาแต่โบราณ แต่ความคิดสำคัญที่สุดที่หลวงวิจิตรวาทการทำให้มีพลังสูงขึ้นมาในช่วงทศวรรษ 2480 คือความคิดที่ว่า “ชาติไทย” เป็นชาติของคน “เชื้อชาติไทย” ผลงานของหลวงวิจิตรวาทการ ได้แก่ ละครปลุกใจ เพลงปลุกใจ งานเขียนค้นคว้าทางประวัติศาสตร์จำนวนมาก จึงนับว่าหลวงวิจิตรวาทการเป็นนักชาตินิยมที่โดดเด่นที่สุดคนหนึ่ง

อย่างไรก็ดี การตัดสินใจเข้าร่วมทำสงครามโลกครั้งที่ 2 กับญี่ปุ่น จนเป็นเหตุให้ไทยเกือบตกเป็นประเทศผู้แพ้สงคราม ทำให้ชาตินิยมที่ก่อตัวขึ้นมาจำเป็นต้องพลิกทางให้กับภาวะหลังสงครามที่ชาตินิยมไม่เป็นที่พึงปรารถนา แม้แต่คณะราษฎรที่เป็นผู้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองของสยามได้สำเร็จก็สืบทอดมรดกของชาตินิยมแบบเดิมที่เน้นความมั่นคงของอำนาจอธิปไตยของประเทศ ถึงจะมีความพยายามในบางช่วงเวลาบางโอกาสที่ต้องการให้ความหมายใหม่กับชาตินิยมอย่างที่หลวงวิจิตรวาทการกระทำลงไป แต่ก็ไม่ได้มีพลังที่เปลี่ยนแปลงชาตินิยมเสียใหม่ได้

3) ชาตินิยมยุคสงครามเย็น ยุครัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กับยุครัฐบาลถนอม กิตติขจร เป็นช่วงเวลา 16 ปี ของการปกครองที่อำนาจการเมืองอยู่ในกำมือของกองทัพ โดยกองทัพได้สร้างค่านิยมว่าตนเป็นผู้ปกป้องอำนาจอธิปไตยของประเทศ จึงทำให้ยังมีประเทศอยู่ต่อมาได้ หากพิจารณาถึงบริบทในช่วงเวลายุคสงครามเย็นแล้ว การคุกคามจากภัยคอมมิวนิสต์ได้กระทบกระเทือนต่อความอยู่รอดของประเทศไทย กระบวนการการสร้างรัฐ (state-making) กับ การสร้างชาติ

กตกร

(nation-building) ได้ดำเนินการอย่างเข้มข้น การอธิบายในช่วงเวลาดังกล่าววางอยู่บนโจทย์หลักคือจะสร้างชาติ (nation-building) ได้อย่างไร เหตุใดการสร้างชาติจึงได้รับการเน้นเป็นพิเศษ ควบคู่กับการสร้างรัฐ (state-building) ที่รัฐได้ขยายบทบาททางกายภาพ เช่น สร้างถนน สถานที่ราชการ โรงเรียน และตลาดไปตามแต่ละท้องถิ่น

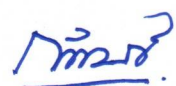
จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์จากที่เคยถูกจำกัดสถานะลงภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 จนเกิดการฟื้นฟูขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ขึ้นมา มีการเสด็จประพาสต่างจังหวัด และเสด็จประพาสต่างประเทศ ย่อมมีผลให้อำนาจของสถาบันกษัตริย์เพิ่มสูงขึ้น เพื่อรองรับกับการขยายตัวภายในประเทศที่ต้องการแรงงานที่มีการศึกษา ในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีการประกาศแผนการศึกษาแห่งชาติ ตั้งแต่ 1 เมษายน 2504 เป็นการขยายการศึกษาภาคบังคับจากชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เป็นชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 และมีการสร้างโรงเรียน ตลอดจนการริเริ่มก่อตั้งมหาวิทยาลัยตามภูมิภาคขึ้น

หลังจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงแก่อสัญกรรม จอมพลถนอม กิตติขจร ก็ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ยังรักษาภาพการปกครองภายใต้การนำของกองทัพ การพัฒนาทำให้รัฐมีบทบาทมากยิ่งขึ้นในทุก ๆ ด้าน ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนขึ้นอยู่กับนโยบายของรัฐอย่างชัดเจนขึ้นเป็นลำดับ รัฐเป็นผู้วางแผนจัดทำงบประมาณ ดำเนินการ ควบคุม และประเมินผลเองทั้งหมด การพัฒนาประเทศที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักทำให้เกิดปัญหาความแตกต่างของรายได้ประชากร การพัฒนาให้ภาพรวมกับว่าประเทศกำลังโตไปต่อข้างหน้า กล่าวได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่ถูกฝังทัศนคติทางความคิดแก่ประชาชนคนไทยอย่างสูงช่วงเวลาหนึ่ง ความแข็งแกร่งของ “ชาตินิยม” ไทยในยุคสงครามเย็นคือการปกครองภายใต้อำนาจทหารที่อ้าวงยึดความมั่นคงของชาติในยุคสงครามเย็น ประการที่สอง ระบบรวมศูนย์ถูกค้ำจุนด้วยลัทธิรัฐเดี่ยว (เอกราช) แบบแข็งทื่อ นั่นคือความเชื่อว่ารัฐไทยต้องอยู่ใต้ระบบปกครองที่เหมือน ๆ กันทั้งประเทศ แล้วมีความสงบเรียบร้อย โดยคติ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” เปลี่ยนจากคติยามสงบเป็นคติสู้รบ เพื่อให้ประเทศชาติอยู่รอด

การปิดฉากของรัฐบาลถนอม กิตติขจร ในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นำโดยนิสิตนักศึกษาประชาชน เปิดฉากให้เกิดการต่อสู้กันระหว่างอุดมการณ์ชาตินิยมที่ยึดถือความมั่นคงของประเทศชาติกับอุดมการณ์สังคมนิยมที่เรียกร้องต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพชีวิตของคนในสังคม ในที่สุดก็เกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ที่ใช้พลังของชาตินิยมเป็นเครื่องมือทำให้ขบวนการนักศึกษากลายเป็นอื่นที่ยืนอยู่ตรงกันข้ามกับชาตินิยมไทย ไม่ว่าข้อกล่าวหาการบ่อนทำลายชาติ กับการบอกว่าไม่ใช่คนไทยก็ตาม แสดงให้เห็นถึงบทบาทของชาตินิยมในด้านที่น่าสะพรึงกลัว

แนวความคิดและสัญลักษณ์ทางการเมืองของฝ่ายขวาที่ครองอำนาจอยู่ได้กลายมาเป็นคำขวัญที่มีจิตสำนึกเพื่อตนเอง และยังกลายมาเป็นคำขวัญที่มีฐานเฉพาะเจาะจงในสังคม ศัตรูและผู้ทรยศของชาติคือ คอมมิวนิสต์ และผู้หลงผิดกับแนวคิดคอมมิวนิสต์ กระแสต่อต้านคอมมิวนิสต์ยังทำให้เกิดการปลูกฝังความเป็นชาตินิยมมากขึ้น รัฐบาลได้จัดตั้งคณะกรรมการเอกลักษณ์ไทยขึ้น และได้ออกหลักสูตรการศึกษาใหม่ ปี พ.ศ. 2521 ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นแม่แบบของหลักสูตรการศึกษาลับปี พ.ศ. 2534 พ.ศ. 2544 และ พ.ศ. 2551 ที่ดำรงความเป็นชาตินิยมไว้อย่างเหนียวแน่น แม้ว่าจะอยู่ในช่วงที่สงครามเย็นได้คลี่คลายตัวลงจนกระทั่งจบสิ้นแล้วก็ตาม ความวิตกกังวลดังกล่าวเกี่ยวกับการอยู่รอดของชาติทำให้ประเทศไทยยังติดอยู่กับการปลูกฝังคติความเชื่อนี้อยู่มีเสื่อมคลาย

4) ชาตินิยมหลังยุคสงครามเย็น ข้อเรียกร้องทางการเมืองหลังยุคสงครามเย็นที่สำคัญคือการกระจายอำนาจที่ลดอำนาจการควบคุมจากส่วนกลาง เช่นเดียวกันกับกระแสการปฏิรูปโครงสร้างทางการเมืองที่เกิดขึ้นในหลายประเทศทั่วโลก ประเทศไทยได้สนองตอบต่อข้อเรียกร้องด้วยการบรรจุการกระจายอำนาจไว้ในรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นผลให้เกิดเทศบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบลทั่วประเทศขึ้น กลายเป็นนโยบายพื้นฐานของรัฐที่ต้องจัดการดูแลท้องถิ่น แต่ว่าส่วนกลางมีการตั้งกรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่นขึ้นเพื่อทำหน้าที่ดูแลกำกับท้องถิ่น ทั้งนี้หลังวิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 เกิดกระแสชาตินิยมที่พุ่งสูงขึ้น โดยเศรษฐกิจพอเพียงได้รับการหยิบยกขึ้นมากว่าเป็นตัวอย่างของการพึ่งพาตัวเอง ในช่วงเวลานี้ภาพยนตร์อิงประวัติศาสตร์หลายต่อหลายเรื่อง อาทิเช่น บางระจันและสุริโยทัยได้รับการผลิตเผยแพร่ออกมา ช่วยตอกย้ำว่าประเทศไทยยังคงดำรงอยู่แม้ว่าจะเจอสภาพปัญหาใด ๆ ก็ตาม

ในยุครัฐบาล ทักษิณ ชินวัตร ได้ปรับกลไกรัฐให้ช่วยเอกชนแข่งขันได้ แต่ทักษิณเองก็ดำเนินนโยบายชาตินิยมอยู่หลายประการ ขณะที่ปล่อยให้เศรษฐกิจมีความเจริญเติบโต การเกิดขึ้นของความรุนแรงในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้เป็นตัวซ้ำเลื่องมองว่า “ชาตินิยมไทย” ยังเป็นอุปสรรคต่อการทำความเข้าใจต่อสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ในทางตรงกันข้าม ชาตินิยมไทยกลับเป็นตัวที่ก่อปัญหาเสียเอง ดังที่จะเห็นต่อไปถึงการใช้กระแสของชาตินิยมมาต่อต้านทักษิณ เช่น ไปคบหากับเขมรที่มีสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นนายกรัฐมนตรีนครินทร์ ชัยพันธุ์ให้บริษัทเทมาเส็กของสิงคโปร์ กระทั่งรัฐบาลทักษิณถูกกองทัพทำรัฐประหารวันที่ 19 กันยายน 2549 กระแสของชาตินิยมยังคงพัฒนาเป็นข้ออ้างทางการเมือง อย่างกรณีของเจ้าพระยาวชิรธรชัยมโหฬารถึงเรื่องการเมืองเสียดินแดน ทั้งนี้จากความไม่ต่อเนื่องของการบริหารประเทศของรัฐบาลแต่ละชุดส่งผลให้เกิดกระแสชาตินิยมเป็นพลังที่เข้ามาทดแทนการดำเนินนโยบายไปเสียเอง ในเมื่อชาตินิยมมีเป้าหมายที่กำหนดไว้แล้ว มีความคิดที่สื่อถึงคนในสังคมได้อย่างทั่วถึงและเข้าใจตรงกัน ชาตินิยมจึงเป็นสิ่งที่ซ่อนอยู่ในยามที่รัฐบาลไม่มีความมั่นคง กลับกลายเป็นเครื่องมือที่เอามาใช้เพื่อมุ่งหวังประโยชน์ทางการเมือง ท่ามกลางลักษณะเฉพาะของชาตินิยมแบบไทยที่มีเนื้อหาคับแคบว่าจะส่งผลเสียอย่างไรในโลกปัจจุบัน

พลังของชาตินิยมไทย

พลังของชาตินิยมไทยเป็นไปเพื่อสนองประโยชน์ภายในของประเทศหรือกลุ่มผลประโยชน์ภายในเป็นสำคัญ อาทิ นโยบายทางการเมือง กลุ่มทางการเมือง กองทัพ ระบบราชการ กระบวนการดังกล่าวต่างมีพัฒนาการที่ค่อยเป็นค่อยไป เริ่มจากการเขียนชีวประวัติของชาติ โดยมุ่งเน้นต่อสถาปนาความเป็นรัฐชาติ กระบวนการดังกล่าวทวีความเข้มข้นอันเป็นผลจากการสอดแทรกสำนึกชาตินิยมลงไปเป็นแกนหลักในการนำเสนอชีวประวัติของชาติ จนท้ายที่สุดก่อเกิดเป็นความทรงจำร่วมกันและเป็นตำนานแห่งชาติที่พร้อมจะถูกอาศัยหยิบยืมเป็นมาตรฐานปรุงแต่งจินตนาการเสริมต่อ ก่อให้เกิดเป็นนิยายอิงประวัติศาสตร์ ละครเวที ละครโทรทัศน์ กิจกรรมเสริมในโรงเรียน ภาพยนตร์ วีรบุรุษ อนุสาวรีย์ เพลงปลุกใจ หรือแม้แต่งานโฆษณา เพื่อปลุกย้าสำนึกของชาติขึ้นมา

หากพิจารณาจากการพัฒนาการของ “ชาตินิยมไทย” ที่ผ่านมา ข้อเสนอของ ธงชัย วินิจจะกุล (2544) เห็นว่าชาตินิยมไทยเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรม สถาบันพระมหากษัตริย์ และชนชั้นนำของไทย ในการสถาปนาและรักษาเสถียรภาพโครงสร้างทางการเมืองและระเบียบทางสังคมแบบจารีตไว้ ซึ่งถ้ารับรู้และเข้าใจประวัติศาสตร์ไปตามโครงเรื่องหลักนี้แล้ว ก็จะนำไปสู่วัฒนธรรมทางการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ การไม่ไว้วางใจประชาชน การปราบปรามความแตกต่างหลากหลาย และปิดกั้นความคิดอิสระหรือระบอบประชาธิปไตยนั่นเอง แล้วมันส่งผลต่อการสร้างตัวตนหรืออัตลักษณ์ที่เป็นคนไทยไปอย่างไร ซึ่งธงชัย วินิจจะกุล ได้เรียกชาตินิยมไทยว่าเป็น “ราชาชาตินิยม” ที่ทำให้รัฐก่ออาชญากรรม ความรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ได้ทำให้คนบ้าคลั่งเสียสติ ความมุ่งหวังของธงชัย วินิจจะกุล คือการสร้างปัจเจกชนที่คิดวิพากษ์วิจารณ์ยอมหมายถึงการก้าวข้ามพันวัฒนธรรมทางประวัติศาสตร์แบบไทย ๆ ที่มีมาแต่เดิม และยอมต้องทำลายประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม ไม่ใช่เรื่องการท่องเรื่องความภาคภูมิใจ ความสามัคคี หรือความสำนึกในบุญคุณ

ในช่วงขณะของการเติบโตขึ้นของกระแสอนุรักษนิยม นับแต่สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อุดมการณ์แบบราชาชาตินิยมได้รับการผลิตซ้ำเข้มข้นขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่การเน้น “เชื้อชาติไทย” ลดทอนความสำคัญลงไปเป็นลำดับ ชาตินิยมมีการขยายตัวผ่านโครงสร้างรัฐ ซึ่งพอจะชี้ได้ว่าในโครงสร้างรัฐมีกลุ่มหรือองค์กรใดได้รับประโยชน์จากการอยู่ในสังคมเดียวกัน โดยการขยายตัวทางภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความเป็นชาติได้ถ่ายทอดความหมายของสถานะของชาตินิยมส่งผ่านถึงคนทุกคน ด้วยกระบวนการนี้เห็นถึงการสร้างองค์ความรู้อันเป็นมาตรฐานของชาติขึ้น สร้างองค์ความรู้อันเป็นชีวประวัติของชาติขึ้น การสร้างวีรบุรุษ การอธิบายต่อได้ว่าเมืองไทยนี้มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถ ทั้งนี้หน่วยของสังคมคือส่วนประกอบต่าง ๆ ที่รวมกันเป็นสังคมเดียวกัน โดยหน่วยของสังคมแต่อย่างทำหน้าที่แตกต่างกัน หน่วยของการศึกษาและหน่วยของศาสนาทำหน้าที่ถ่ายทอดเป็นหลัก หน่วยงานราชการมีหน้าที่ทางการเมืองการปกครอง แต่ว่าหน่วยของสังคมกลับทำหน้าที่สอดคล้องในเรื่องชาตินิยมที่มีเนื้อหาความเข้มข้นแตกต่างกัน หน่วยของสังคมได้ฟูยรักษาชาติไทยก็จะมีสำนึกความเป็นชาตินิยมเข้มข้นมาก ถึงแม้ว่าจะมีการถ่ายทอดความคิดเรื่องชาตินิยมจากระบบการศึกษาแล้ว

ทักษิณ

กองทัพบกกลายเป็นปราการอันแข็งแกร่งที่สุดในการป้องกันเอกราชและอธิปไตยของชาติ ได้ชื่อว่ารั้วของชาติ ส่วนสถาบันพระมหากษัตริย์กลายเป็นพ่อแห่งชาติ พระปัญญาวารมียของในหลวงได้หล่อหลอมเป็นปัญญาของชาติ ทั้งหน่วยของสังคมของหน่วยนี้เป็นหัวหอสำคัญของชาตินิยมไทย และเป็นสองสถาบันทางการเมืองที่มีอำนาจสูงยิ่ง (Franklin, 1997) อย่างไรก็ตามก็ยังเห็นการเกิดขึ้นและทำหน้าที่ของหน่วยทางสังคมใหม่ ๆ เพิ่มเติมขึ้น เช่น NGO ปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน นายทุน และชนชั้นกลางที่เกิดขึ้นใหม่ แต่ก็ไม่ว่าจะยับยั้งเปลี่ยนแปลงรูปชาตินิยมของไทยได้เลย กลับรับส่วนที่เป็นการเล่า โครงเรื่อง และมโนทัศน์ไปตามกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ยังคงทำงานอยู่ทั่วไปในสังคม

1) การเล่า (narrative) การชำระประวัติศาสตร์ไม่ต่างจากการชำระแบบเรียน แบบเรียนตรงที่เน้นการเล่าที่มีพลังต่อคนที่รับรู้เรื่องราว เพื่อตกแต่งนิยายใจคอให้กลายเป็นไทย หรือมีความคิดความอ่านในแบบไทย จากหนังสือชาตินิยมในแบบเรียนไทย ได้แสดงถึงการเล่าเรื่องชาตินิยมที่ส่งผ่านกันทางการศึกษาที่รัฐเป็นผู้จัดการดูแลหลักสูตรการเรียนการสอนและแบบเรียน จนท้ายที่สุดก่อเกิดความทรงจำร่วมกัน และปลูกฝังให้มีความรู้สึกที่คนไทยมีสภาพที่เหนือกว่าและถูกเหยียดหยามในด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรมของประเทศเพื่อนบ้าน หนังสือเล่มนี้ได้แสดงเงื่อนไขว่าเกิดจากความจำเป็นของสังคมการเมืองไทยแต่ละยุคสมัย เริ่มต้นจากสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เริ่มสร้างรัฐให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทุกด้าน และเพื่อตอบโต้สถานการณ์ที่เป็นการคุกคามทางการเมืองนี้ เริ่มมีการเน้นสำนึกเรื่องเอกภาพกับการกำหนดบทบาท ฐานะ ความสำคัญของคนในสังคมให้เป็นที่ยอมรับ การเกิดขึ้นของรัฐสมัยใหม่จึงมาพร้อมกับการผูกขาดความรู้ในสังคมผ่านสถาบันที่เป็นทางการคือโรงเรียน แบบเรียนยังบอกกล่าวอีกหลายเรื่องที่พอเพียงต่อการทำความเข้าใจสังคมโดยรวม ทั้งนี้แบบเรียนจึงเป็นตัวกำหนดที่สำคัญของกรอบวิถีคิดของทั้งปัจเจกบุคคล ยิ่งเมื่อมีการบังคับให้เรียนในห้องเรียนมากขึ้นเพียงไร สิ่งที่รับรู้จากแบบเรียนและห้องเรียนก็ทวีความสำคัญยิ่งขึ้นเพียงนั้น เพราะผู้เรียนมักเชื่อว่าสิ่งที่ปรากฏในแบบเรียนคือความจริง และแบบเรียนก็ยังคงเป็นอุดมการณ์ถ่ายทอดต่อไปไม่จบ

ลักขณา ปันวิชัย (2542) ได้เสนอว่าในแบบเรียนหลักสูตร พ.ศ. 2521 และ พ.ศ. 2533 เนื้อหาของแบบเรียนในชั้นประถมศึกษาชั้นสูงมุ่งเน้นที่จะสร้างพลเมืองที่เชื่อฟังและปฏิบัติตามนโยบายของรัฐ เนื้อหาที่เน้นเกี่ยวกับการเมืองและการปกครองระบอบประชาธิปไตยถูกนำไปผูกติดอยู่กับการดำรงอยู่ของพระมหากษัตริย์ แบบเรียนสร้างภาพและเรื่องให้นักเรียนเข้าใจว่าปัญหาใด ๆ ก็ตามที่เกิดขึ้นกับเมืองไทยจะถูกปิดเป่าไปด้วยพระบารมีของกษัตริย์เท่านั้น อันเป็นลักษณะของแบบเรียนไทยต่อ ๆ กันมา ชาติไทยนับแต่บัดนี้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยมีรัฐบาลและหน่วยราชการเป็นกลไกในการบริหาร ประชาชนหรือพลเมืองไม่มีสิทธิ ไม่มีความสามารถ เป็นเพียงองค์ประกอบเล็ก ๆ ของชาติที่ต้องพึ่งพิงรัฐบาล และอยู่เย็นเป็นสุขภายใต้พระบรมโพธิสมภารของกษัตริย์ การเรียกร้องของประชาชนกลายเป็นเรื่องที่ไม่ควรที่จะทำให้เกิดการกระทบกระเทือนทางสังคม

เรื่องเล่ายังส่งผลให้อำนาจรัฐทำงานเข้มข้นขึ้นด้วย ซึ่งในงานศึกษาของ สิริไพไล สิงห์อินทร์ (2554) ช่วยให้เห็นถึงอำนาจรัฐที่ทำงานเข้มข้นนี้ได้จากครูไทยพุทธที่ทำงานอยู่ในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยอาศัยการแกะรอยจากเรื่องเล่าที่ทำให้สืบค้นเข้าไปถึงการก่อเกิดความเป็นอันธพาลระหว่างคนไทยพุทธและมลายูมุสลิม ที่ทำให้เกิดคำถามควบคู่กันไปว่าความแตกต่างทางชาติพันธุ์และศาสนาเป็นความขัดแย้งหลักอันก่อให้เกิดความรุนแรงขึ้นมาได้จริงหรือไม่ แต่เป็นเรื่องเล่าของรัฐไทยที่เป็นปัญหาอยู่ว่าไม่อาจจะผสมเข้ากับคนที่อยู่ในพื้นที่ได้ เช่น เรื่องเล่าของการรักษาเอกราช เรื่องเล่าของการทหารที่ทำหน้าที่ปกป้องชาติ เรื่องเล่าของครูที่เสียสละตนอย่างครูจุฬาลง

เรื่องเล่าที่ทรงพลังอีกเรื่องหนึ่งทางวรรณกรรมคือเรื่อง “สี่แผ่นดิน” โดยทางด้านของ ศักดิ์สิทธิ์ ปราโมช ได้เล่าเรื่อง “สี่แผ่นดิน” ในแง่ของการมีชีวิตที่ดีภายใต้การนำพาความเจริญของพระมหากษัตริย์ เป็นชีวิตที่สงบสุขร่มเย็นและมีหลักพึ่งพิง กับเรื่องเล่าของภาพยนตร์ “ตำนานสมเด็จพระนเรศวร” ที่เข้ากันได้กับชาตินิยมแบบทหารที่ต่อสู้กับข้าศึกผู้รุกรานแผ่นดินในสมัยโบราณ ความสำคัญของเรื่องเล่าคือการได้รับการผลิตซ้ำแล้วซ้ำอีก (reproduction) อำนาจของเรื่องเล่าอันได้แปรธาตุนั้นให้กลายเป็นความจริง พลังของการเล่าอยู่ที่การทำให้เชื่อ เมื่อนั้นเรื่องเล่าก็จะกลายเป็นความจริงไปโดยปริยาย เหมือนกับเรื่องเล่าชาตินิยมที่ถูกปลูกฝังสม่ำเสมอ

อย่างไรก็ตามวิธีการที่จะจำแนกเรื่องเล่า จากการพิจารณาถึงข้อเท็จจริงคือเรื่องเล่าที่ถูกสกัดออกจากข้อเท็จจริงแล้วก็เรียกว่ามายาคติ ซึ่งตามการจัดแบ่งนี้ ชาตินิยมก็สามารถนำมามองว่ามีส่วนของข้อเท็จจริงและมายาคติ การสร้างให้เกิดภาพพจน์ การอุปมาอุปมัย การเปรียบเทียบ การใช้ถ้อยคำล้วนแต่เป็นส่วนที่เสริมสร้างการทำงานของเรื่องเล่าให้มีความสมจริงขึ้น ลัทธิ “ชาตินิยมไทย” ดำรงอยู่ได้ด้วยการนิยามด้านกลับด้วยว่าอะไรบ้าง อย่างไรบ้างที่ไม่ใช่ความเป็นไทย ช่วยให้เกิตจินตภาพของความเป็นชาติที่ปรากฏชัดขึ้นมาในระยะยาวที่เป็นความต่อเนื่องของเรื่องเล่า ให้ลัทธิชาตินิยมยังมีความเข้มแข็ง และยังมีปัญหาตามมา

2) โครงเรื่อง (plot) ต่อจากความสามารถในการเล่าเรื่อง โครงเรื่องได้ถูกสร้างในแง่ของลำดับของเหตุการณ์ชุดหนึ่งหรือระเบียบของความหลาย จนกระทั่งชุดของเหตุการณ์มีได้เป็นเพียงแค่ลำดับเรื่อง แต่เป็นกรอบโครงการยึดเพื่อเอามาเล่าต่อ ๆ โครงเรื่องของ “ชาตินิยมไทย” เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อย่างแนบแน่น ให้ความสำคัญกับ “ตัวละคร” ที่เป็นชนชั้นสูงและไม่ใช่ประชาชน โครงสร้างสังคมที่มีลำดับชั้นก็เป็นโครงเรื่องที่ได้รับการตอกย้ำกันตลอด เน้นว่าคนใน “ที่สูง” จะต้องมีความเมตตากรุณาต่อคนใน “ที่ต่ำ” ปรากฏอยู่ในมรยาบทไทย ภาษาไทย และศีลธรรมไทย ซึ่งการที่ “เด็ก” หรือ “ผู้น้อย” ไม่เชื่อฟัง “ผู้ใหญ่” เป็นเรื่องต้องปราบปรามหรือแก้ไข เน้นหน้าที่และความรับผิดชอบที่เป็นคุณสมบัติจำเป็นของบุคคลที่สังกัดชั้นต่อผู้อื่น ความสัมพันธ์ทางสังคมยังจัดแบ่งได้ตามพื้นฐานครอบครัวว่าเป็นครอบครัวที่มีชาติตระกูลเก่าแก่หรือครอบครัวที่เพิ่งได้เข้าขึ้นมามีสถานะทางสังคม แต่ก็ยังมีครอบครัวอีกเป็นจำนวนมากที่เข้าไม่ถึงโอกาสของโครงเรื่องนี้

โครงเรื่องของชาตินิยมไทย มีเรื่องความสามัคคี ความเสียสละ การไม่แตกแยกกัน รวมทั้งการรักษาเอกราชของชาติ มิฉะนั้นแล้วจะทำให้บ้านเมืองตกเป็นเมืองขึ้น ส่วนการเสียดินแดนอย่างกรณีเขาพระวิหาร กลายเป็นโครงเรื่องแสดงให้เป็นชัดเจนที่สุดว่าถูกชาวต่างชาติจ้องเอาเปรียบ ตั้งแต่ชาติมหาอำนาจตะวันตกอย่างอังกฤษกับฝรั่งเศส กับประเทศใกล้เคียงอย่างพม่า ลาว และเขมร ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกไม่ดีต่อชาติเหล่านี้ ทั้งนี้โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทยและเป็นของชาตินิยมไทยด้วยคือประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยมที่เน้นทั้งสถาบันพระมหากษัตริย์และชาตินิยมเข้ามาอยู่ร่วมกัน ในแง่นี้พระมหากษัตริย์เป็นจุดศูนย์กลางของโครงเรื่องทั้งหมด กระแสชาตินิยมที่เคยเน้นแต่กลับสลายไปที่เรื่อง “เชื้อชาติไทย” ว่าเป็นเชื้อชาติเก่าแก่ เคยเป็นชาติมหาอำนาจที่มีความมั่นคงและเจริญรุ่งเรือง ด้วยเหตุที่เข้ากันไม่ได้กับการอธิบายสภาพเชิงการแข่งขันทางเศรษฐกิจปัจจุบัน นายทุน นักธุรกิจ และพ่อค้า ก็เป็นผู้ที่นำพาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมาสู่สังคมไทย ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้จำนวนมากเป็นคนเชื้อสายจีนไม่ได้เชื่อมต่อกับรากเหง้าความเป็นไทย รายได้กลับกลายเป็นตัวกำหนดสถานะใหม่ของคนในสังคม รายได้เป็นมาตรวัดความสำเร็จทางหน้าที่การงาน และความรู้ก็เป็นบันไดของโอกาสที่จะมีตำแหน่งที่ทางของสังคม แต่กว่าอีกนานที่โครงเรื่องจะคลี่คลายให้คนกลุ่มที่ประสบความสำเร็จทางผลประโยชน์ทางธุรกิจได้มีที่ยืนอยู่ได้

3) มโนภาพ (imagination) “เมืองไทยนี้ดี” เป็นมโนภาพที่สำคัญที่สุดมโนภาพนี้ทำให้เห็นว่าถึงแม้เมืองไทยจะมีปัญหามากมาย แต่ก็ยังดีกว่าชาติอื่น ๆ เพราะการนับถือพระพุทธศาสนาทำให้คนต่างชนชั้นต่างฐานะกันมีความเมตตากรุณาต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และมีเอกภาพระหว่างคนในชาติเพราะมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจ จึงช่วยให้สังคมไทยไม่มีความขัดแย้งหรือการกดขี่เบียดเบียนกันอย่างรุนแรง เพราะพระพุทธศาสนาทำให้คนไทยมีความเมตตากรุณา และมีขันติธรรม และพระมหากษัตริย์ทรงเป็นมิ่งขวัญและเป็นศูนย์รวมของความจงรักภักดี ทำให้คนไทยอยู่เย็นเป็นสุขกว่าคนในชาติอื่น ๆ ส่งผลให้ชาติไทยมีความเจริญรุ่งเรือง

จากจินตภาพ “เมืองไทยนี้ดี” เช่นนี้ทำให้คนไทยยอมรับอำนาจเผด็จการของผู้นำ และยอมรับสภาพที่ชีวิตเป็นไปด้วยปัญหาได้ง่ายขึ้น โดยเห็นว่าการมีผู้นำที่เข้มแข็งใช้อำนาจเด็ดขาดจะทำให้การแก้ไขปัญหาสำเร็จบรรลุผลได้ดี ไม่คำนึงถึงผลลัพธ์ของการใช้อำนาจนั้น หรือวิธีกระบวนการที่ยอมแลกมาซึ่งการทำลายความชอบธรรมของการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ให้ความสำคัญกับความเสมอภาคเท่าเทียมกันและคำนึงถึงเสียงส่วนใหญ่ในสังคม การยอมรับอำนาจเผด็จการของผู้นำนี้เองย่อมเป็นข้อมูลให้อำนาจที่ไม่เป็นประชาธิปไตยยังคงฝังรากลึกแน่นหนาในวัฒนธรรมการเมืองของไทย บันทอนให้ประชาธิปไตยต้องล้มลุกคลุกคลานเสมอมา โดยผู้นำในจินตภาพของไทยจึงเป็นเหมือนสมเด็จพะจรณเรศวรที่เด็ดขาด

สามารถต่อกรกับข้าศึกอิทธิราชศัตรู ทั้งใช้อำนาจได้อย่างทันท่วงที กับผู้นำในเชิงแบบศีลธรรมทางพุทธศาสนาที่เป็นคนดี เพื่อให้ผู้นำที่เป็นคนดีได้มีโอกาสปกครองบ้านเมือง แล้วบ้านเมืองนั้นก็จะได้ตามศีลธรรมที่ผู้นำนั้นได้บำเพ็ญเพียรสร้างมา

เมื่อกระแสวัฒนธรรมชุมชนเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง ได้มีการผลิตซ้ำจินตภาพของวัฒนธรรมชุมชนที่มองว่าหมู่บ้านเป็นที่เรียบง่าย มีความผาสุก และมีความพอดี ชาวบ้านอยู่ได้ด้วยน้ำใจ ยึดมั่นในขนบประเพณี รักษาความเป็นดั้งเดิมทางวัฒนธรรมไทย กลายเป็นภาพสะท้อนที่หยุดนิ่งไม่มีมิติทางเวลามากำกับ หมู่บ้านนี้จึงเป็นจินตภาพที่ชวนให้นึกถึงความสงบสุขร่มเย็นตามวิถีชีวิตของชาวบ้าน มีความอุดมสมบูรณ์เหลือพอที่จะแบ่งปันกันกินกันใช้ ไม่ต้องหันมาเดินตามกระแสของทุนนิยม แต่ในภาพนี้ได้สร้างความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่กลบเกลื่อนปัญหาต่าง ๆ ไว้ไม่ให้บานปลาย ทำให้ในภาพนี้เป็นที่หลอกหลอนสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง และไม่ได้ช่วยให้เกิดการแก้ไขปัญหามา ทั้งการเล่าเรื่อง โครงสร้าง และมโนภาพต่างเป็นส่วนเสริมต่อชาตินิยมไทย ได้เกื้อหนุนต่อความเป็นไทย และเป็นพลังต่อชาตินิยมไทยที่สามารถถ่ายทอดได้อย่างมั่นคง

ชาตินิยมไทยกับการปรับตัว

ความต่อเนื่องของชาตินิยมเกิดขึ้นจากการปรับตัว ดังเช่นเมื่อเผชิญกับกระแสต่าง ๆ กลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคม ช่วยเยียวยาความผุกร่อนอ่อนแรงของพลังการทำงานชาตินิยมนี้ให้กระตือรือร้นมาสนองตอบได้ ทั้งนี้ความต่อเนื่องของชาตินิยมดังกล่าว เกิดขึ้นจากการปรับตัว ดังเช่น

1) วัฒนธรรมชุมชนกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในช่วงกลางทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ที่กระแสวัฒนธรรมชุมชนเป็นที่รู้จักแพร่หลาย มีกลุ่ม NGO ได้นำไปใช้เพื่อเป็นแนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวบ้าน ความสำคัญกับการศึกษาชุมชนหมู่บ้านในชนบท ที่สำคัญคือการศึกษาชุมชนชนบทตามแนวทางนี้ เป็นทั้งการทำความเข้าใจและแสวงหาแนวทางการพัฒนาที่แตกต่างไปจากการพัฒนาตามกระแสหลัก แทนที่จะเป็นการพัฒนาที่เน้นความเพิ่มพูนทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว การพัฒนาตามแนวทางวัฒนธรรมชุมชนเป็นการพัฒนาที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ชุมชนชนบทไทยหาการเกื้อกูลกันของชุมชน ให้ชุมชนสามารถพึ่งพิงตนเองได้ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจึงก่อตัวขึ้นมาจากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่เฉพาะเจาะจง มีความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจเป็นตัวกระตุ้น อยู่ภายใต้โครงสร้างการเมืองไทยระยะที่อิทธิพลของชนชั้นกลางกำลังเติบโต และอุดมการณ์การพัฒนาในกระแสโลกกำลังเปลี่ยนทิศทางไปสู่การพัฒนาวัฒนธรรม

หลังวิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 วัฒนธรรมชุมชนผสมผสานเข้ากับเศรษฐกิจพอเพียง โดย แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกลายเป็นตัวอย่างอันดีเยี่ยมที่ติดตราสังคมไทย บรรจุในหนังสือเรียน แผนพัฒนาเศรษฐกิจ นโยบายการพัฒนาประเทศ และเผยแพร่อยู่ในชีวิตประจำวัน กระแสภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกเน้นในช่วงเวลาเดียวกันก็สะท้อน “ชาติ” และ “ความเป็นไทย” ในมุมระดับล่าง ดังเห็นได้จากการเขียนประวัติศาสตร์ชุมชน/ท้องถิ่นที่ยึดโยงกับส่วนกลาง แรงกระตุ้นต่อท้องถิ่นในเรื่องของการกระจายอำนาจและการส่งเสริมผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นปลายเปิดที่ช่วยให้ท้องถิ่นไม่หยุดนิ่ง สามารถที่จะมีพลวัตพัฒนาตนเองต่อไปได้ หากแต่ว่าการตกอยู่ภายใต้กระแสนาตินิยมที่หยุดนิ่งนี้ได้ทำให้ท้องถิ่นกลายเป็นที่ปลูกฝังของชาตินิยมแห่งใหม่ไปโดยไม่รู้ตัว คนที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นมีขอบเขตการแสดงออกที่ไม่ก้าวล่วงเกินไปกว่าที่รัฐชาติไทยจะกังวล อาทิเช่น เรื่องการเป็นคู่ตรงข้ามทางการเมืองกับส่วนกลาง หรือข้อเรียกร้องให้กระจายอำนาจยิ่งขึ้นและให้มีอิสระมากกว่าเดิม

2) ชนชั้นกลาง ดังที่กล่าวไปแล้วว่าชาตินิยมมักจะแพร่กระจายได้ในที่มีการศึกษาและอยู่ในเขตเมือง ซึ่งในที่นี้คือชนชั้นกลาง การเกิดขึ้นของชนชั้นกลางไทยระลอกสำคัญคือในช่วงยุคของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ได้แปรเปลี่ยนให้คนเชื้อสายจีนยอมรับกับความเป็นไทย ขยับเลื่อนสถานะให้อยู่ในระดับที่มีอยู่มีกิน ต่อมาแรงสนับสนุนของชนชั้นกลางได้ชี้ขาดต่อการดำรงอยู่ของรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากข้อวิพากษ์วิจารณ์ที่ว่าชนชั้นกลางไทยนิยมมีลักษณะชื่นชอบเผด็จการมากกว่าที่จะนิยมขึ้นชื่อนักการเมืองนั้น อธิบายตามเนื้อหาของชาตินิยมไทยได้ว่าเป็นไปตามการซึมซาบเอาความหมายของชาตินิยมแบบไทยไปเสียมากกว่า ดังเช่นตัวอย่างของ “ลูกจิ้นรักชาติ” ที่เป็นกระแสโหมแรงเมื่อ สนธิ ลิ้มทองกุล แกนนำกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยได้ใส่เสื้อลูกจิ้นรักชาติขึ้นบนเวทีปราศรัย

คนจีนที่กลายเป็นไทย จึงกลายเป็นพวกที่ไม่มีปัญหาการเกิดขึ้นอยู่จากแสงทามผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ชาวบ้านที่เป็นคนพื้นถิ่นกลับถูกติดอยู่กับโมภาพ “ชนบทนี้ดี” ที่คนในเมืองสร้างขึ้นมา การแบ่งแยกกลุ่มนี้จึงมีความชัดเจนยิ่งขึ้นจากวิกฤติการณ์ทางการเมืองในปัจจุบันที่แบ่งชัดเป็นคนที่อยู่ในเมือง คำนึงถึงสถานะทางเศรษฐกิจของตน ซึ่งส่วนมากแล้วเป็นคนเชื้อสายจีนก็จะมีอุดมการณ์ทางการเมืองแบบชาตินิยม กับกลุ่มคนที่กลายเป็นคนเสื้อแดง ได้รับประโยชน์จากนโยบายกระจายความเจริญและนโยบายที่ช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจจนเป็นกลุ่มคนกลุ่มใหญ่ที่กำลังเติบโตขึ้นมา การตัดสินใจด้วยเสียงข้างมาก ทำให้คนกลุ่มหนึ่งไม่พอใจและหาทางล้มล้างเสียงข้างมาก ทั้งหมดนี้อาจจะเป็นภาพสะท้อนของการดำเนินอยู่ของชาตินิยมไทยมากกว่าจะมองอย่างผิวเผินเพียงแต่ความขัดแย้งทางการเมือง กลุ่มคนที่มีบทบาทเป็นตัวแสดงทางการเมืองเพียงด้านเดียว

3) โลกาภิวัตน์ เมื่อกระแสโลกาภิวัตน์เข้ามากระทบต่อรัฐไทย มีการมองว่ารัฐจะลดขนาดลงโดยจะปรับลดขนาดโครงสร้าง แต่ในทางตรงกันข้ามรัฐได้รักษาหลักอำนาจอยู่ โลกาภิวัตน์ไม่ได้ช่วยลดขนาดทางโครงสร้างของรัฐให้มีขนาดเล็กลง เป็นเพียงแต่การเปิดพื้นที่เสรีทางเศรษฐกิจให้มีการแข่งขันได้ยิ่งขึ้น ชาตินิยมไทยยังคงอยู่รอดในยุคโลกาภิวัตน์ แต่ถูกจำกัดวงแคบลงเหลือเพียงแต่ด้านการปลูกฝัง ไม่ใช่ด้านชาตินิยมทางเศรษฐกิจ มิเช่นนั้นจะลดทอนสถานการณ์แข่งขันทางเศรษฐกิจของกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่และขนาดกลางภายในประเทศ ถึงที่สุดแล้วโลกาภิวัตน์ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ชะลอให้ชาตินิยมไม่สามารถนำมาใช้อธิบายได้เช่นเดิม ยกตัวอย่างเช่นการเปิดพื้นที่พรมแดนนั้นไม่ตรงกับความคิดเรื่องการรักษาพรมแดนไม่ให้ใครรุกล้ำเข้ามา ส่งผลให้กองทัพแทบจะหมดความจำเป็นไปในโลกยุคโลกาภิวัตน์ อีกทั้งการรับวัฒนธรรมจากต่างชาติก็ได้ลดสถานะของความเป็นไทยลง ทำให้ความเป็นไทยเสื่อมถอยความหมายที่จะเป็นที่ยึดถือหลัก อย่างไรก็ตามในด้านกลับของชาตินิยมก็มีปฏิกิริยาตอบโต้สิ่งแปลกปลอมต่าง ๆ ขยายการอธิบายเพิ่มมากขึ้น นี่จึงเป็นเหตุผลที่ทำให้ชาตินิยมยังเป็นกระแสที่ดำรงอยู่ได้ภายในประเทศไทย ยิ่งการไม่มีเสถียรภาพทางการเมืองภายในได้สร้างเงื่อนไขให้อุดมการณ์ชาตินิยมทำงานแทนที่ประชาธิปไตย

โดยสรุป “ชาตินิยม” ไทยมีการปรับตัวแต่ต้องแลกด้วยวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจ การที่ไม่อาจจะลดทอนโครงสร้างอำนาจรัฐได้ เช่น กองทัพที่ยังอ้างเหตุผลเรื่องความมั่นคงภายในอยู่เช่นเดิม หรือเนื้อหาที่ขัดกับการอยู่รอดของประชาธิปไตยในการเมืองไทย อันที่จริงการปรับตัวของชาตินิยมไทยอยู่คู่กับการปรับตัวของรัฐไทยนับตั้งแต่ก่อร่างขึ้นเป็นรูปเป็นร่างในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ธงชัย วินิจจะกูล (2559) ได้ชี้ว่า “ความเชื่อว่าประเทศไทยต้องอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน เป็นแบบเดียวกัน ภาษาเดียวกัน วัฒนธรรมเดียวกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งสิ้น เพื่อความมั่นคงรักษาเอกราชไว้ ยังเป็นฐานของลัทธิความเป็นไทย ที่คับแคบตายตัว ซึ่งก่อตัวเติบโตมากับสยามใหม่ที่จินตนาการผูกติดกับอธิปไตยเหนือดินแดนแบบไทย ๆ มรดกของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ข้อนี้เป็นเสาหลักประการหนึ่งของลัทธิชาตินิยมไทยจนปัจจุบัน”

ถ้าหากมรดกของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้สร้างรากฐานหลาย ๆ ด้านแก่สังคมไทยมาจนถึงปัจจุบัน เป็นรากฐานของปัญหาเรื้อรังหลายอย่างของปัจจุบัน และเหตุที่สมบูรณาญาสิทธิราชย์มีมรดกคงอยู่ที่ลึกซึ้งกว้างไกลขนาดนั้นก็เพราะว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์คือระบอบอำนาจ และยุคสมัยที่ทำให้กำเนิดและหล่อหลอมรัฐไทยสมัยใหม่ตั้งแต่ระยะเริ่มแรก กลายเป็นพื้นฐานของสังคมสมัยใหม่ต่อมาอีกนาน สิ่งที่สำคัญคือสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นปัจจัยที่ยึดโยงรากฐานของรัฐสมัยใหม่เข้าด้วยกัน การที่การเมืองไทยหันเหไปทางอนุรักษนิยมมากขึ้นก็ยิ่งให้ชาตินิยมมีผลกระทบต่องานไทยยิ่งขึ้นไปด้วย ธงชัย วินิจจะกูล (2559) ได้ชี้ทางออกว่าต้องเลิกพยายามสืบทอดมรดกที่มาจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ทว่าชาตินิยมไทยได้เดินทางมาไกลเกินกว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แล้ว ชาตินิยมไทยคือมรดกของแต่ละยุคสมัยที่ประกอบเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน ดังที่จะเห็นได้จากการปรับตัวของชาตินิยมจากกระแสที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกสังคมไทย รัฐชาติไทยปัจจุบันเป็นเบ้าหลอมรวมคนที่อยู่ในสังคม การละทิ้งชาตินิยมไทยก็คือการที่จะต้องการปรับเปลี่ยนโครงสร้างภายในของรัฐชาติไทยกันเสียใหม่ทั้งหมด ที่ซึ่งมรดกสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นส่วนหนึ่งที่เริ่มปูพื้นฐานมา

ข้อสรุปชาตินิยมกระแสหลักของไทย คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เป็นชาตินิยมทางการเมืองที่ประยุกต์ใช้กับคำอธิบายอีกเป็นจำนวนมาก ถูกถ่ายทอดผลิตซ้ำผ่านสิ่งพิมพ์ของหน่วยงานราชการ แบบเรียน งานศิลปะ งานวรรณกรรมละคร ภาพยนตร์ เพลง ฯลฯ โดยไม่มีสำนึกเรื่องสิทธิและหน้าที่ตามอย่างของประชาธิปไตย ชุมชนจินตกรรม (imagination

community) ของไทยจึงเป็นกษัตริย์นิยม นักชาตินิยมที่สำคัญอีกคนหนึ่งไม่ใช่แต่เพียงรัชกาลที่ 6 หรือหลวงวิจิตรวาทการ เท่านั้น หากแต่เป็นรัชกาลที่ 9 ที่พระองค์มีพระราชดำรัสเกี่ยวกับเนื้อหาของชาตินิยมทั้งหลาย ทรงมีพระราชสถานะและพระราชอำนาจอยู่ในตำแหน่งจุดสูงสุดของ “ชาตินิยมไทย” ปัจจุบันกำหนดต่อกระแสของชาตินิยมไทยขึ้นตรงต่อองค์ราชาราชินีเองที่เป็นแกนกลางความสัมพันธ์ทั้งปวงในสังคม สอดคล้องกับบทความชุมชนจินตกรรม/ความขัดแย้งทางวัฒนธรรม : สิ่งประกอบสร้างความป็นชาติ ของชัยพงษ์ สำเนียง (2558) ที่กล่าวถึง “รัฐชาติ” ว่ารัฐชาติไม่มีวันตายแต่จะมีการสร้างใหม่/ผลิตซ้ำ หรือให้ความหมายที่สัมพันธ์กับบริบท และอาจยึดโยงคนได้มากขึ้นหรือน้อยลงก็อยู่ที่การถวียใช้และให้ความหมายเพื่อสร้างความภักดีของคนในชาติ รัฐชาติจึงเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งอาจย้อนแย้งกับงานของ Arjun Appadurai (1996) ที่อธิบายว่ารัฐชาติจะลดความสำคัญลง และโลกในฐานะชุมชนจะมีความสำคัญขึ้น ภายใต้การขยายตัวของเทคโนโลยี การค้า ฯลฯ กล่าวได้ว่าโลกในปัจจุบัน ภายใต้การไหลวนของทุน สื่อ วัฒนธรรม เทคโนโลยี และผู้คนสามารถเชื่อมโลกในพื้นที่ต่าง ๆ ให้ใกล้กันได้มากขึ้น โดยตัดข้ามท้องถื่นต่าง ๆ นอกเหนือขอบเขตพื้นที่รัฐชาติ แต่ความเป็นรัฐชาติก็มิได้หายไป แต่ได้เปลี่ยนสถานะและลักษณะการควบคุมบงการประชากรในรัฐชาตินั้น ๆ ไป ซึ่งชาติจึงอาจเป็นทั้งจินตกรรมและความขัดแย้งทางวัฒนธรรมที่สถิตอยู่ภายใต้มนัสสำนึกของคนในชาตินั้น ๆ และไม่อาจรื้อถอนได้ง่าย ๆ

ชาตินิยมไทยคงอยู่เพราะกรอบความคิด (framework) การทำงานของเรื่องเล่า โครงเรื่อง และมโนภาพ ให้ชาตินิยมทำงานไหลเวียนตามหน่วยของสังคม ชาตินิยมไทยได้เปิดโอกาสให้กลุ่มคนต่าง ๆ เข้ามาร่วมกันแบ่งปันและถ่ายทอด เกิดกระบวนการต่าง ๆ ของหน่วยทางสังคม トラบโดเท่าที่ “เนื้อหา” ของชาตินิยมไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป ส่วนคนชาติพันธุ์อื่น ๆ ที่ถูกทำให้เป็นคนชายขอบหรือเป็นคนอื่น ส่วนใหญ่แล้วไม่ประสบความสำเร็จที่จะแยกสลายอัตลักษณ์ของตนเข้ากับชาตินิยมไทย เหมือนกับกลุ่มชาติพันธุ์จีนที่กลายมาเป็นไทย แม้ว่าชาตินิยมของไทยจะถูกสร้างบนพื้นฐานทางภูมิปัญญาของเมื่อร้อยปีก่อนได้หยุดนิ่ง เพราะเรื่องส่วนประกอบต่าง ๆ ทำให้ไม่อาจจะก้าวไปได้ เพื่อยุติความรุนแรง รูปการจิตสำนึกแบบราชาชาตินิยมยังครอบงำสังคมไทย ความชอบธรรมของรัฐอยู่ที่ความเป็นชาตินิยม ดังนั้นผู้ปกครองจึงเห็นถึงด้านพลังของชาตินิยม โดยที่ชาตินิยมไทยเป็นประดิษฐ์กรรมที่ทรงพลังยิ่งกว่าประชาธิปไตย ชาตินิยมไทยยังยืนกว่าประชาธิปไตย เป็นอาหารหล่อเลี้ยงจิตใจ การไม่มีประชาธิปไตยได้เปิดทางให้ชาตินิยมทำงานสะดวกขึ้น

ปัญหาของชาตินิยมไทยนั้น ถือว่าเป็นความคับแคบ ด้วยเหตุผลที่ไม่ได้รองรับกับพหุสังคมหรือความหลากหลายทั้งอดีตในเรื่องของความจำทางประวัติศาสตร์ การปรับตัวไม่ทันพื้นฐานของเนื้อหาความคิดต่าง ๆ ที่เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งทางสังคมเชื่อว่าสิทธิเป็นของผู้ที่อยู่สูงกว่า ชาตินิยมสุดโต่งที่ถือตนว่าดีกว่าชาติอื่น ๆ แต่เป็นชาตินิยมเองก็ไม่อาจจะปกป้องประชาชนของตนได้จากการสูญเสียทางเศรษฐกิจที่นายทุนรายใหญ่ภายในประเทศกว้านซื้อที่ดินและผลผลิตไปจากประชาชนจนผูกขาดการจำหน่ายสินค้าได้ เศรษฐกิจภายในปัจจุบันขึ้นอยู่กับเศรษฐกิจโลก ทำให้อำนาจของรัฐไม่อาจจะมีพลังกำหนดอำนาจของระบบเศรษฐกิจหรือการตลาด

ด้านบวกของ “ชาตินิยมไทย” เป็นเหตุผลสนับสนุนของการมีอยู่ของชาติ ยังเรียกร้องหายุคสมัยที่ดีในสังคมไทย ความสงบสุข หากความเข้มแข็งของรัฐทางกายภาพเป็นสิ่งจำเป็น ในท้ายที่สุดแล้วเราเข้าใจเรื่องชาตินิยมไทยน้อยกว่าที่เราคิด แต่เหนือสิ่งอื่นใดเรายังต้องมีความศรัทธาและเชื่อมั่นในการปลดปล่อยมนุษยชาติและพลังอันเป็นแสงสว่าง เป็นชาตินิยมแบบไม่มีตัวแทนที่เน้นความเสมอภาคทางวัฒนธรรมและความเสมอภาคทางการเมือง การอยู่โดยปราศจากชาตินั้นคือการหลบเลี่ยงชาตินิยมที่ได้ให้คำตอบถึงการมีอยู่ของชาตินิยมมากกว่าที่จะรับ “ชาตินิยม” ไปใช้อย่างถ้อยมั่น

สรุป

การสร้างแนวคิดชาตินิยมของไทยผ่านการศึกษา นั้น มีส่วนเกี่ยวข้องกับแนวความคิดเรื่องชาตินิยมมาตั้งแต่ก่อนชาตินิยมจะปรากฏเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 6 ชาตินิยมในความหมายที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้คนในรัฐชาติมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้น เมื่อมองถึงบริบททั่วไปของสังคมไทยกับแนวคิดเรื่องชาตินิยมเราจะเห็นได้ว่าการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติไทยนั้น ถูกกระทำด้วยหลายทาง เช่น การปลูกฝังให้เกิดความรักในภาษาไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกฝังให้เด็กและเยาวชนตลอดจนทุกคนใช้หลักการของพระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดในการดำเนินชีวิต ผ่านการโฆษณาและสื่อต่าง ๆ และ

อาศัยอำนาจของผู้นำประเทศ ตลอดจนพระมหากษัตริย์ โดยถือคติที่ว่าพระพุทธศาสนาได้ฝังรากฐานในสังคมไทยมานานแล้ว นอกจากนี้ยังให้ยึดถือว่าความเป็นชาติไทยนั้น เป็นสิ่งที่ทำให้เราเป็นปึกแผ่นมากขึ้น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น ซึ่งจะนำมาซึ่งความสามัคคีมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้งานเขียนของ เด่นพงษ์ แสนคำ (2561) ที่ได้ศึกษาการสร้างแนวคิดชาตินิยมไทยผ่านทางการศึกษาวัฒนธรรมและงานนิพนธ์ กล่าวว่่านั้นเป็นเพียงปลายเหตุในด้านเดียวเท่านั้น แต่เราไม่ยอมกล่าวถึงผลที่อาจตามมาในอนาคตเลย เพราะการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันนี้ เป็นสิ่งที่นำไปสู่การแบ่งแยกเชื้อชาติชาติพันธุ์ และหลายครั้งนำไปสู่ความขัดแย้งทางชาติพันธุ์ด้วย และนี่เป็นผลที่ตามมาอันเป็นอีกด้านหนึ่งที่เราไม่ยอมกล่าวถึง

การศึกษากระแสหลักที่ถูกผูกขาดจากรัฐ โดยมีเป้าหมายเพื่อนำไปสู่การสร้างชาตินิยม สร้างประเทศไปสู่ความทันสมัยและเตรียมคนเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรม โดยผ่านเนื้อหาหลักสูตรแกนกลาง ระบบการเรียนการสอน และองค์ประกอบส่วนอื่น ๆ ที่ผ่านมาทางระบบการจัดการศึกษาซึ่งได้ส่งผลกระทบกับกลุ่มชาติพันธุ์ย่อย ๆ ในด้านต่าง ๆ เช่น การสูญเสียภาษาซึ่งเป็นอัตลักษณ์ องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้ดำเนินชีวิตอยู่ เด็กนักเรียนถูกตนเองและไม่ต้องการอยู่ในชุมชนของตนเอง จนส่งผลให้บางชุมชนถึงกับล่มสลายไปในสังคมไทย (กิตติวิทย์ เดชชวณกร, 2563 : เสวตลักษณ์ เรืองศรี, 2563) การศึกษาไทยจึงถูกกำหนดให้สอดคล้องกับนโยบายแห่งชาติ เพื่อการสร้างรัฐชาติให้มีลักษณะสังคมเชิงเดี่ยว โดยประกาศใช้หลักสูตรมาโดยตลอด การศึกษาจึงเป็นการเตรียมคนเข้าสู่วัฒนธรรมกระแสหลัก หรือการเตรียมตัวเพื่อใช้ชีวิตอยู่ในเมือง คือการเรียนรู้อัตลักษณ์ประเพณีไทยและภาษาไทย ซึ่งมีลักษณะการครอบงำทางวัฒนธรรม ทำให้เกิดการเลือกปฏิบัติ ทศนคติในด้านลบของครูต่อกลุ่มชาติพันธุ์ และเอกสารตำราเรียนส่วนมากก็จะสะท้อนเนื้อหาที่เต็มไปด้วยอคติทางชาติพันธุ์ อันเกิดจากมายาคติทางชาติพันธุ์ที่รัฐเป็นผู้สร้างขึ้นนั่นเอง (ซูพินิจ เกษมณี, 2547) ซึ่งโรงเรียนคือกลไกที่รัฐจะใช้ควบคุมประชาชนในเชิงละมุนละม่อม โดยทำให้ผู้ถูกควบคุมคล้อยตามไม่แข็งขืนที่ได้ผลมากที่สุด โดยโรงเรียนสมัยใหม่ทำหน้าที่ผลิตซ้ำภาวะไร้อำนาจของปัจเจก ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมโดยถ่ายทอดและตอกย้ำความไม่เท่าเทียมทางสังคมและเศรษฐกิจ จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยกล่อมเกลาคำให้เด็กเรียนรู้ตามที่สังคมต้องการ ซึ่งหมายถึงการเป็นผู้บริโภคแสนเชื่อ ไม่ตั้งคำถาม และยอมรับการดำรงอยู่ของชนชั้นทางสังคมอย่างไม่วิพากษ์วิจารณ์ (นงเยาว์ เนาวรัตน์, 2551)

ดังนั้น ในการจัดการเรียนการสอน การเลือกใช้ตำราเรียนในระบบการจัดการศึกษา ตลอดจนมาตรฐานการวัดประเมินผลระบบเดียวกันทั้งประเทศ ความสำคัญในมิติของการยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของแต่ละวัฒนธรรมที่เรียกว่าการบูรณาการทางวัฒนธรรม (cultural pluralism) ซึ่งนั่นหมายถึงสังคมที่จะต้องยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม และจะต้องไม่พยายามใช้การหลอมรวมหรือการครอบงำกันและกัน (อมรา พงศาพิชญ์, 2549) ในทำนองเดียวกันการปฏิรูปการศึกษาก็ควรเป็นการปฏิรูปการศึกษาที่ทุกคนมีสิทธิเลือกการศึกษาที่เหมาะสมกับตน การศึกษาที่มีมิติของกระบวนการเรียนรู้ที่มองเห็นความแตกต่างหลากหลายในตัวผู้เรียน จะช่วยจัดการเรียนรู้อย่างเต็มศักยภาพได้ ตลอดจนจะเป็นกระบวนการที่พัฒนาคนอย่างมีคุณภาพ เพื่อสร้างสรรค์สังคมที่เข้มแข็งในอนาคต ไม่เป็นแต่เพียงการศึกษาที่ผลิตคนป้อนเข้าสู่ตลาดแรงงานหรือรับใช้ระบบทุนนิยมของรัฐ (สมเกียรติ วันทะนะ, 2551)

เอกสารอ้างอิง

- กิตติวิทย์ เดชชวณกร. (2563). การตีตราทางเพศที่เกิดกับนักเรียนข้ามเพศในเชียงใหม่. ปรัชญาดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา (พหุวัฒนธรรมศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชัยพงษ์ สำเนียง. (2558). ชุมชนจินตกรรม/ความขัดแย้งทางวัฒนธรรม : สิ่งประกอบสร้างของความเป็นชาติ. **มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 3(1) (มกราคม-มิถุนายน 2558).
- เด่นพงษ์ แสนคำ. (2561). การสร้างแนวคิดชาตินิยมไทยผ่านทางการศึกษาวัฒนธรรมและงานนิพนธ์. ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมกลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2544). ประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของระบอบไทยในปัจจุบัน. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2559). โฉมหน้าราชาชาตินิยม: ว่าด้วยประวัติศาสตร์ไทย. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน.

- นงเยาว์ เนาวรัตน์. (2551). สังคมโลกาภิวัตน์ เศรษฐกิจ รัฐ และการศึกษา. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นงเยาว์ เนาวรัตน์. (2561). การศึกษาพหุวัฒนธรรม มุมมองเชิงวิพากษ์และการปฏิบัติการในโรงเรียน. เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัดวนิดาการพิมพ์.
- ลักขณา ปันวิชัย. (2542). อุดมการณ์รัฐของไทยในแบบเรียนชั้นประถมศึกษา พ.ศ. 2464-2533; ไม่มีชาติของประชาชนไทยในแบบเรียน. รัฐศาสตร์สาร 21(3): 105-173.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2551). อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย. กรุงเทพฯ : อักษรข้าวสวย.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). สิปปัญญาชนสยาม ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์. กรุงเทพฯ : โอเพ่นโซไซด์.
- สิริไพลิน สิงห์อินทร์. (2554). ความขัดแย้งทางชาติพันธุ์และศาสนาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้: ภาพสะท้อนจากเรื่องเล่าของครูไทยพุทธ. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เสาวลักษณ์ เรืองศรี. (2563). ปฏิบัติการสร้างครูสู่ห้องเรียนพหุวัฒนธรรม. ปรัชญาดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา (พหุวัฒนธรรมศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2549). ความหลากหลายทางวัฒนธรรม : กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Appadurai, A. (1996). Disjuncture and Difference in the global cultural economy. In M. Featherstone (ed.), **Global Culture: Nationalism, Globalization, and Modernity**. London: Sage.
- Franklin, A. (1997). **Cultural reproduction is the transmission of existing cultural values and norms from generation to generation**. John Wiley & Sons, Inc.

